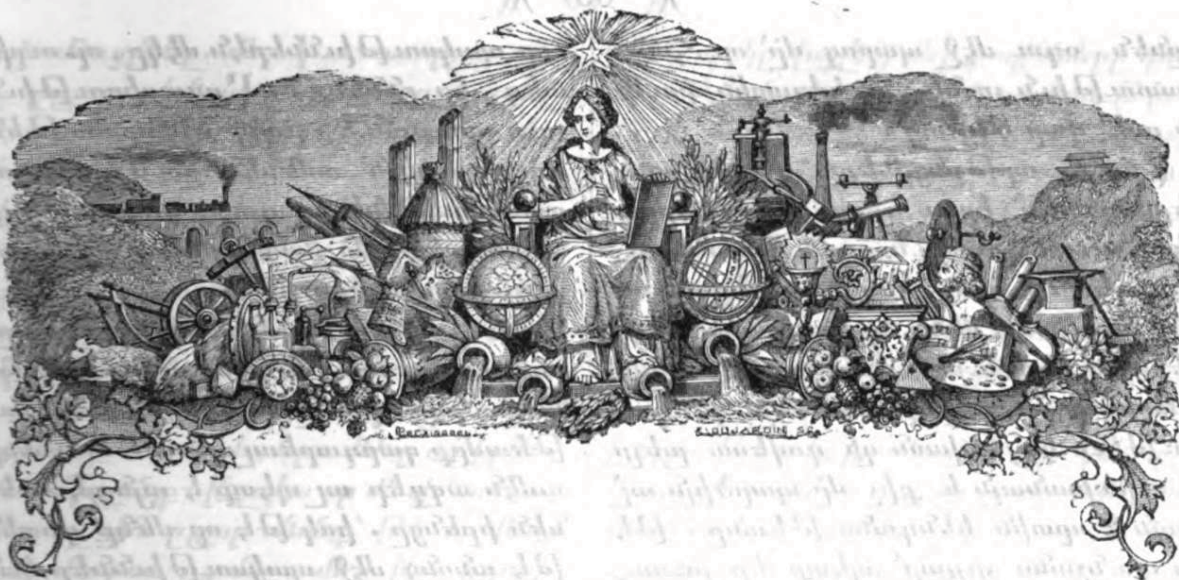

ԲԱԶՄԱՎԵՊ

Է. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 5.

1849

ՄԱՐՏԻ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՄՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԼՂԳԻՆ յախո-լեանց կամ հարարել-լեանց Վրայ :

ՈՐՈՎՏԵՏԵՒԱՄԸՆ մարդու պարտքն է իր ազգը սիրել, պաշտպանել, հուգալ, և աս պարտքս առանց ճանաչողութեան չլըար կամ լաւ չըլար, պէտք է արդարութեամբ ճանչնանք մենք ալ մեր ազգին չափն . սրբենք մտաց աչուրնիս, որ չըլայ թէ տգիտութեամբ և վատութեամբ մթնցած՝ չտեսնէ անոր գեղեցիկ ձիրքերն ալ, կամ չըլայ որ շացութեամբ՝ որ է չափազանց տեսութիւն՝ տեսածներնուս կերպարանքն այլայլէ և սեն ալ ճերմակ տեսնենք : Ը երկու տեսակ նայողներն ալ կրնան գտնուիլ ազգերնուս մէջ . ոմանք Հայու ազգը ցած, անարգ, սինքոր, կոշտ, սե բան մը կը սեպեն . ոմանք ալ տեսակ մը հպարտ և յամառ ազգասիրութեամբ չեն ուզեր որ մէկ կերպով մը ազգին դպչուի, ազգին վրայ արատ մը դրուի . իբրեւ թէ ազգը սիրելը անոր պակսութիւններն ալ պաշտել ըսել է, մէկէն ազգը պաշտպանենք ըսելով՝ անոր պակսութիւններն ալ կը պաշտպանեն առանց իմանալու կամ իմանալով : ԼՂԳԻՆ պակսութիւնը պարտրկել խելացութիւն է, բայց պակսութիւնը չը ճանչնալ՝ մեծ անխելութիւն : ԼՂԳԸ միշտ վար զարնել, անդադար պակսութիւններն յիշել, ողբալ, արհամարհել, ասոնք մարդուն սիրտը կը կտորեն, թուլացնեն, յուսահատեցնեն, կատաղեցնեն . միշտ գովելն և գովելի ցուցնելն ալ սիրտը կ'ուռեցնեն, միտքը կուրացնեն, անապարծ ազգասէր մը

3

կ'ընեն, օգու մէջ պարող մը՝ որ հաս-
տատուութիւն չունի, ու խելացին փուֆ
մը ըսէ՝ վար կ'իյնայ :

Այդ մը արթնցընելու վեր վերցը-
նելու ատեն՝ իրաւ է որ առջի բերան
սիրտ տալու, յուսոյ և գովութեան ձայ-
ներ պէտք է տալ, ինչպէս որ եղաւ ալ
մեր ազգին, և մենք ալ երբեմն աս ձայ-
ներս տուինք, և մեծ միսիթարութեամբ
իմացանք որ ազգերնուս մէջ կենդա-
նութիւն կայ, վասն զի գովեստ լսելը
և ուրախանալն և քիչ մը պարծիլն ալ
նշան է սրտին կենդանութեանը . թէ
որ աս նշանս չըլլար՝ պէտք էր յուսա-
հատիլ մեր ազգէն : Այց որովհետեւ
գովելով միայն կըթուփուին չըլլար,
ինչպէս տղայ մը՝ անանկ ալ նոր կըր-
թուող ազգ մը պէտք է իմանայ իրեն
տիրող պակսութիւնները որ ըստ այնմ
զգուշանայ ու շտկէ զինքը . բոլոր ճար-
տարութիւնը հոս է թէ ինչ կերպով
իմացընելու է : Եւ ատ կը սխալին ա-
նոնք որ ազգը կ'ուզեն շարժել յանդի-
մանող, կծու ձայնով, կը կարծեն թէ
փոսը ընկած է մը կը վերցընեն հրելով
մշտելով, կանչուրուտելով հայհոյելով,
այս բանս շարժելու տեղ՝ աւելի կը ջլա-
տէ կը կոտորէ ուժը, արդէն հիւանդ
մարմինը աւելի կը վատուցընէ : Այն-
պէս ասոր հակառակ չափազանց փայ-
փայելն շողոքորթելն ալ կրնայ չարա-
չար գիրութիւն մը բերել հիւանդ սըր-
տին՝ որ նոյնպէս փրստակար է անոր :
Աւրեմն չափաւոր գովեստ մը, մանա-
ւանդ առջի բերան, կրնայ լաւ օժանե-
լիք մը ըլլալ վիրաց՝ ոչ շատ ճգմելով ոչ
շատ շոյելով :

Հիմայ տեսնենք երկու հակառակ
կարծեաց կամ նայուածքին պատճառ-
ներուն : Անոնք որ ազգը իբրեւ կատա-
րեալ կամ առաւելելիք ցուցընեն, կար-
ծեմ ուրիշ մեծ պատճառ չունին, բայց
եթէ իրենց և իրենցմէ առջիններուն
կարծիքը, յամառ ազգասիրութեամբ
մը, որ է տարածեալ ինքնահաւանու-
թիւն մը, խոշոր ու յոգնակի ետութիւն
մը . և ահա այս կարծիքն է, պէտք է
հոս խոստովանինք, ազգերնուս գլխա-

ւոր պակսութիւններէն մէկը, որ ուրիշ
տեղ կը քննենք : Ազգասիրութիւնն
շատ լաւ բան է, բայց ճշմարտութենէ
դուրս չեղելն՝ ամենէն լաւն է, և ազ-
գասիրութենէ ալ դուրս չէ . « Ազգին
» վրայ փոշի մը ճնստեցընել ուզելն՝ ազ-
» գը քարկոծելու վտանգի մէջ ձգել է »,
կ'ըսէ Արիկարը : Թէ որ մենք հայ ըլ-
լանուս համար՝ հայու ազգն զարմա-
նալի կատարեալ, գեղեցիկ սովորու-
թեամբք զարդարեալ պէտք է տեսնենք,
ամէն ազգեր ալ պէտք է այնպէս տես-
նեն իրենցը . իսկ թէ որ մենք գիտենք
թէ անոնց մէջ պակսութիւններ կան,
անոնցմէ իմանանք որ մեր մէջ ալ կան :

Արն են մեր պարծանաց աղբիւր-
ներն . քաղաքական զօրութիւն, խելա-
ցի քաղաքավարութիւն, գիտութեանց
զարգացմունք, երևելի գործոց համբաւ
ու փառք : Վաթաղաքար ասոնցմէ
խիստ քիչը կը տեսնենք հիմայ : Իսկ
թէ որ անցածներուն վրայ է պարծե-
լիքնիս, պէտք է անցեալը ներկայէն
զանազանենք, ու ըսենք թէ Ունէինք՝
չէ թէ ունինք . ու երբոր յիշենք թէ
մեր պապերուն քով կարասով լեցուն
ստակ կար՝ յիշենք ալ որ մեր քսակը
պարապ է . երբոր անոնց սամոյրները
յիշենք՝ նայինք թէ մեր ուսերն ալ կը
տաքնան . երբոր անոնց վայլած դահա-
մունքն և գուսանաց ձայներն յիշենք՝
նայինք թէ մեր փորն ու ականջն ալ
կը կշտանայ : Թէ որ ասոնք մեզի հի-
մայ օգուտ մը չունին, և ոչ ալ իրենց
մեծութիւնը, հարստութիւնը, խել-
քը, գիտութիւնը, սրբութիւնը օգուտ
մը կրնան բերել, ինչուան որ մենք ալ
ջանք չընենք մեր քրտինքովը զանոնք
վաստրկելու : Վրախտին հայաստանի
մէջ ծաղկիլը՝ զմեզ չկրնար ազատել
հիմակուան փուշերէն որ լեցուն է ճամ-
բնուս վրայ . տապանին իր նաւահան-
գիտը մեր Այրարատ լեռանը վրայ
գտնելն՝ չէ կըցած զմեզ բարբարական
չընել, թերեւս ամէն ազգէ ալ եւել .
մեր աննման դիւցազունք և քաջերն և
երևելի մարդիկը՝ չեն կրնար մեր գե-
րութեան և խեղճութեան վիճակը

մեզի մոռցնել. մեր լուսաւորչայ որդիք ըլլալը չկրնար մեր միտքը չբերել թէ Հրեայք ալ լքրահամու որդիք էին. և թէ Մտուած ամէն ազգի ալ մէկ լուսաւորիչ մը տուեր է, որ ջանան անոր լոյսը առնելու և իրեն նմանելու, չէ թէ անով պարծելու. ասանկ պարծողաց համար կ'ըսէ Խիկարը, թէ « Բերանին լեցուն է բայց փորերնին միշտ պարապ » : Կախիք այն ատեն պարծանք են մեզի, երբ մենք ալ իրենց նման կ'ըլլանք. ինչպէս որ մեզի նախատինք ալ չեն ըլլար անոնք՝ թէ որ մենք անոնցմէ լաւ ըլլանք. մեր ինչ ըլլալը մեզնէ կախուած է. անոնց պարծանքն ու փառքը՝ մէկ լոյս մըն է մեր ճամբուն վրայ, բայց մենք պէտք է որ աչուրնիս բանանք ու ոտուրնիս շարժենք, չէ նէ՝ « Ոչ ճամբան գիտնալն կարաւանը իր իջեւանին կը հասցնէ, ոչ նաւահանը գիտալ ճանչնալն զնաւը կը մօտեցընէ » : կ'ըսէ Խիկարը :

Թէ որ մեր աստուածատուր բնական ձիրքերն են մեր պարծանաց պատճառ, ասոնք իրաւ են, և շնորհակալ պէտք է ըլլանք Մտուծոյ՝ որ Հայու ազգին տուեր է շատ կարողութիւն, ուսկից շատերը պակաս կ'երեւան. բայց շնորհակալ ըլլալու տեղ չըլլայ որ անխելքութեամբ հպարտանանք, և աւելի ամօթալի ըլլանք. վասն զի բան ունենալը պարծելի չէ՝ հապա բանեցընելն և օգտակար ընելը. « Մենք շատ զէնքեր ունինք, կ'ըսէր մէկը, մնտուկով սուր ունինք, պատերնէս հրացաններ կախուած են. — Եւ անշուշտ պատին վրայ ու անտուկին մէջ կենսալնուն համար է, ըսաւ լոող մը, որ ճանճ՝ մ'ալ չէս հալածած » : Թէ որ կ'ուզենք հաւտացընել, մանաւանդ թէ հաւատալ թէ ունինք, պէտք է գործածելով ցուցընենք, չէ նէ՝ կամ չունենալու, կամ ազահուութեան, կամ չարութեան, կամ անհոգութեան նշան կուտանք. և յիշաւի այս պակսութիւններուն մէկը պիտի ըլլայ մեր վրան : Հապա ուրեմն ցուցընենք նախ մեր ձիրքերը՝ մեր աւաւելութիւնները, ու վերջը սկսինք

(Թէ որ կը վայել) մեր քովինները դատել : Ս ասն զի աս ալ մէկ պակսութիւն մըն է մեր կարծեցեալ ազգասիրաց, որ չեն կրնար Հայու ազգը գովել կամ պաշտպանել ինչուան որ կամ Հոռոմը կամ Մոորին և կամ Հրեայն վար չգարնեն. « Եւսպէս կ'ընեն տղաք, կ'ըսէ Խիկարը, պատի վրայ ելլելու ատեն » : ընկերնին կը պառկեցընեն որ վրան ելլեն » : Եւ իրաւութեամբ և անխելքութեամբ խառնած է այս հնարքը. վասն զի նախ որ ուրիշի պակսութիւնը մեզի աւաւելութիւն մը չտար, և երկրորդ՝ շատ անգամ, չըսեմ միշտ, սխալ կը դատեն աս բանիս մէջ. զՀայը գովելու կամ պաշտպանելու ատեն՝ Հոռոմ մը, Հրեայ մը, Մոորի մը, դիմացնին լու մը կ'երեւայ. բայց որչափ տարբեր պիտի երեւային անոնք, թէ որ իրենք ալ այն ազգերէն առաջ եկած ըլլային. արդեօք որչափ այն ատեն հոռոմութիւնը բարձր պիտի երեւար քան զՀայութիւնը : « Թէ որ հասակդ չափել կ'ուզես, կ'ըսէ Խիկարը, կանգուր վրադ դիր, քովինիդ վրայ մի դներ. իսկ թէ որ երկուքնուդ հասակն ալ կ'ուզես չափել՝ երկուքին ալ մէկ կանգուն բանեցուր » :

Թէ որ Հայու ազգը լաւ յատկութիւններ ունի, ուրիշ ազգեր ալ ունին. թէ որ անոնք պակսութիւններ ունին, Հայն ալ ունի. վասն զի ազգ ըսածդ պարտէզի մը կը նմանի, որ անկարելի է թէ գէշ և անօգուտ խոտ ալ չբուսցընէ. բանը աս է թէ որ պարտէզ աւելի մոլախոտած կ'ըլլայ. — յայտնի է. որն որ աւելի անհոգ անմշակ թողուած ըլլայ. այնպիսոյն թէ հողը լաւ ըլլայ՝ բայց դարմանող ձեռք չըլլալուն համար՝ կրնայ բոլորովին անպիտան խոտերով լեցուիլ, և օգտակար բոյսերն ծածկուիլ և խղզուիլ. շարունակեալ կը թուի թիւնն է որ զազգերն աւելի կը ծաղկեցընէ, քան թէ անխնամ թողուած բնական ձիրք : Ունեցեր ենք արդեօք կամ ունինք մենք ալ աս շարունակեալ կը թուի թիւնը... Ուրեմն լուութեամբ և արդար ցաւով խոստովանինք թէ

մեր մէջ ալ շատ պակսութիւն կայ, շատ ետ մնացեր ենք: (Թ) Կ որ պակսութեան անունը մեզի պօքալի է, աւելի զգուշի ըլլայ անոր հետեանքը. ջանանք ճանչնալ ու խել առ գէշ խոտերն, ան ատեն առանց քարոզելու ալ լաւ կ'երեւանք:

Ըրդար և ճշմարիտ ազգասիրաց թողլով աս բանս քննելն ու խորհրդածելը, դառնանք մէկ մ'ալ անոնց՝ որ առջիններուն պէս առանց իրաւանց զազքը բողբոջին վար կը զարնեն, կ'արհամարհեն, ոչնչացընել կ'ուզեն: Ըս բանիս ստոյգ պատճառ՝ իրենց ազգասիր չըլլալն է. «(Թ) Կ որ քիչ մը սէր ունենային՝ շատ մը աչք կ'ունենային», կ'ըսէ Խիկար. զատուք պէտք է խրկել որնախ ազգասիրութեան դաս մը լսեն, վերջը բերեն իրենց պատճառները: Եթե ամեն թէրութեանց և ծաղկած ազգաց վրայ զմայլած՝ Հայոց ազգն ալ անգգ է կ'ըսեն. արեւելեան խաժամուժներէն մէկն է: — Ի հարկէ աս ըսողն ալ Հայու ազգէն մէկն է. թէ որ ինքը զարմանալի կերպով ազնիւ բարակ բուսեր է այն հաստ ազգէն, ցուցընէ մեզի իր առանձնաշորհութիւնը. չէ՞ թէ որ յանձն կ'առնու ըսել թէ ինքն ալ հաստ է, ազգն ալ հաստ է, պէտք է յանձն առնու հաստերուն մէջ ամենէն հաստ ինքն ըլլալուն պատիւն ալ, որ այսպէս վատութեամբ զինքն ալ իր ազգն ալ կ'ուզէ խայտառակել: Իսկ թէ որ ինքը կրթութեամբ գիտութիւն սորված ըլլալուն համար՝ զազքը անարգելի տգիտութեան և անկրթութեան մէջ կը տեսնէ, գիտնայ որ մէկ կողմէն քիչ մը պակաս մնացեր է իր գիտութիւնն և կրթութիւնը, այսինքն ազգասիրութեան և մարդավարութեան կողմէն. վասն զի «Խելացի և գիտուն» մարդ՝ կը դատէ իր ազգն՝ բայց չդատապարտեր, անոր վերքերը կը տեսնէ Գոցելու համար՝ չէ թէ արեւուն «հոգեւոր համար» չէ թէ արեւուն «ցուցընելու համար», կ'ըսէ Խիկար. գիտէ որ ամէն ծաղկած ու փառաւոր ազգեր որ կը տեսնէ ու կը զարմանայ, ատեն մը Հայու ազգէն խեղճ են եղեր, և մէջերնէն խելացիները չէ թէ ազգեր

նին ատելով, ուրանալով ու մէջէն ելլելով, հապա սիրելով, ջանալով ու ամէն կերպ զոհ ընելով՝ մարդ են ըրեր ու աս աստիճան փառաւորութեան հասուցեր են:

(Թ) Կ որ ազգը պակասաւոր ըլլալուն համար կ'անարգէ, պէտք է իրեն ուրիշ աշխարհք մը փնտռէ, վասն զի աս աշխարհիս ամէն ազգերն ալ պակասաւոր են. իսկ թէ որ իր ազգը շատ պակասաւոր է, պէտք է աւելի ցաւիլ՝ ինչպէս ծանր հիւանդի մը վրայ, չէ թէ անարգել թողուլ երթալ. իսկ թէ որ խիստ ընդհանուր կը տեսնէ այս պակսութիւնս՝ ինքն ալ պըշտրկուած պիտի ըլլայ, պէտք է որ ցաւակից ըլլայ հասարակաց, ինչպէս ուրիշներն ալ իրեն ցաւակից կ'ըլլան: Ըզգին պակսութիւնները պէտք է ատել, բայց զազքը պէտք է սիրել, և այնչափ աւելի՝ որչափ որ պակսութիւն տեսնենք. հիւանդներուն ալ այսպէս չենք ընէր. որչափ աւելի է ցաւը՝ այնչափ աւելի հոգ կ'ընենք, այնչափ աւելի սրտերնիս կը շարժի, վրանին կը զուրգուրանք, դեղ դեղի վրայ, բժիշկ բժշկի վրայ կը հասցընենք, քովերնէն չենք զատուիր. այսպէս ալ մեր ազգին վրայ աչք տանք. և միտթարութեամբ ալ տանք այս աչքը, վասն զի բնական հիւանդութիւնը շատ հեղ անբժշկելի կ'ըլլան, մեր ամէն ջանքը փուճ կը հանեն, բայց բարոյականք՝ ինչպէս մեր ազգինը, ոչ երբէք անյուսալի են, որչափ ջանք ըլլայ՝ այնչափ աւելի և շուտ կը բժշկուի:

(Թ) Կ որ քաղաքական խոնարհ վիճակն ուս համար է աս անարգ համարմունքը, պէտք է գիտնալ որ բաղդին անիւր մեր ձեռքը չէ, միայն թէ ջանքով կրնանք քիչ մը շարժել. «Ըտարակին» ամենէն աղուոր քարը ամենէն բարձրը չէ, կ'ըսէ Խիկար, հապա այն որ իր տեղը լաւ յարմար կեցեր է:

(Թ) Կ որ բնական անկարող անյաջող ազգ մը սեպուելուն համար է Հայոց անարգութիւնը, ասիկայ զօրաւոր պատճառ կ'ըլլար՝ միայն թէ որ իրաւ ըլլար. վասն զի աս բանիս դէմ մեր վկայու

Թենէն աւելի ճշմարիտ և ազգու է օտարաց վկայութիւնը՝ որ զՀայոց ազգը շատ արեւելեան ազգերէ վեր կը դնեն, մանաւանդ անոնցմէ որ մեզի պէս անտէր են. մեր ազգին պատմութիւնն և ինչուան հիմայ աս վիճակիս մէջ մնալն ալ կը ցուցնեն որ մտաւոր ուժ ունող ազգ մը եղած պիտի ըլլայ՝ որ այսչափ դիմացեր է: Եւ որ հին ազնուականութիւն չունինք կ'ըսեն, բանան սրբազան և արտաքին պատմութեանց առջի թղթերն, և կը տեսնեն որ մեր ազգին պէս փառաւոր ծագումն ոչ ոք ունեցեր է և կրնայ յաւիտեան ունենալ: Իսկ թէ որ այն ծագման համեմատ՝ պայծառ յաջորդութիւն չենք ունեցած կ'ըսեն, ասոր մէջ ալ կը սխալին. յիշեն այն անաչառ և արդար ազգասէր Խորենացին՝ որ զազգը յանդիմանելուն ատենն ալ կը խոստովանի, «Օ ի Թէպէտ և եմք այժմու (կամ աճու) փոքր և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ և զօրութեամբ տը կար... սակայն բազում գործք աւրում Թեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոց յիշատակի» . յիշեն որ միայն աս ազգը ամէն հին ազգաց մէջէն՝ կրցեր է իրաւամբ առնուլ և անջինջ պահել քառասունըջորս երկայն դարերէ անցընելով հսկայի և քաջի նախանձելի անունները՝ ՆԱՅ և ՄԻՄԻՆ կոչուելով իրմէ և օտարներէն:

Մըջնայ ուրեմն և պահուներ խածնէ այն ցուրտ բերանը՝ որ օդը պղծելով կը համարձակի ըսելու՝ թէ կը ցաւիմ Հայ ծնած ըլլալուս. — այդ ցաւը չէ իրեն՝ հապա իր ազգակցացը պէտք է ասանկ ազգակից մը ունենալուն համար. բայց ես հաւանած եմ՝ թէ այն զրուցողը խօսքին ուժը Հասկըցած կը զրուցէ, չէ նէ՝ խենթերու թագաւոր պէտք է գնել զանիկայ: Ազգին պակասութիւնը չէ՝ անձին անշահութիւնն է որ զրուցել կուտայ այնպիսի խօսք. թէ որ լաւ մարդ է՝ իր ազգին մէջ աւելի պիտանի և փառաւոր կրնայ ըլլալ. քան օտարաց մէջ. մանաւանդ ազգերնուս

հիմակուան վիճակին մէջ, որուն միջոցով Թեան մէջ ինքը աստղի մը պէս աւելի կրնայ փայլիլ, քան արեւի մը պէս ուրիշ լուսաւորեալ ազգաց ցորեկուան մէջ. չեն եղեր աս ետքի ատեններս ալ կամ թէ չկան ազգերնուս մէջ անանկ մարդիկ որ չէ թէ Միտի մէջ՝ հապա Եւրոպայի ծագկեալ ազգաց մէջն ալ գովութեամբ և փառք կը յիշուին ու ազգին պարծանք մը կ'ըլլան. ո՞վ կ'արդիւ զայնպիսին որ ինքն ալ թէ որ այնչափ մեծ խելք ունի՝ անոնցմէ մէկը ըլլայ, կամ թէ վարպետ գրիչ ունի՝ մատենագրութեամբ անուն ու համբաւ ընէ իրեն ալ ազգին ալ: Իսկ թէ որ ուրիշ ազգաց լուսովը ինքը ծածկել կ'ուզէ իր գէշութիւնը՝ աս ալ փուճ ջանք է. «Մարած ճրագը, կ'ըսէ Խիկար, կէս օրն ալ կէս գիշերն ալ՝ սևերես է»: Եւ որ անոնց փառքովը՝ ինքն ալ բան մը երևնալ կ'ուզէ, իրաւցընէ կ'երևնայ, իշամեղու մը: «Եւրացի մարդը, կ'ըսէ Խիկար, չընայիր օրոցքին վրայ՝ ուսկից ընծայուեր է, հապա դէպ ի գերեզման՝ որն որ ինքն իր արդեամբքը պիտի պատրաստէ»:

Արդ թէ որ անիրաւ է այսպէս արհամարհել մեր ազգը, կամ անպատշառ մեծցընել, խելացի մարդուն կը վայել որ արդար աչքով նայի անոր վրայ և սիրէ. և այս սիրոյն համար ճանչնայ անոր կատարելութիւններն ալ պակսութիւններն ալ: Աւանց հարկի չբանայ այն վերքերն՝ որ պէտք է բժշկել. հարկ որ ըլլայ՝ զգուշութեամբ դպի, դողբողուն ձեռքով, արտասուտտ աչքով, տաք շնչով. արդարութիւնը միայն բանայ զայն, կարեկցութիւնը պատէ, իմաստութիւնը դարմանէ, սէրը անհետ ընէ սպիւններն ալ:

Հ. Ղ. Մ